

AKKOYUNLU VE KARAKOYUNLULARDA EDEBİYAT VE SANAT

WHITE SHEEP AND BLACK SHEEP LITERATURE AND ART

*Ayşe ATICI ARAYANCAN****Özet:**

Edebiyat bir devletin ve toplumun varlığını koruması, bir arada tutması açısından önemli bir unsurdur. Timurlu ve Celayirli devletlerinde görüldüğü üzere Akkoyunlular ve Karakoyunlu hükümdarları da edebi faaliyetlere önem vermiştir. Şairleri, nedimleri ve ilim adamlarına saraylarında yer vererek onların çalışmalarını desteklemiş hatta kendilerinin yazdığı edebi eserler ile XV. yüzyıl Türk edebiyatına katkıda bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Akkoyunlu, Karakoyunlu, Türkmen, Edebiyat, Şair

Abstract:

The literature, the existence of a state and society protect and a search is an important element in terms of keeping. More can be seen in the two states with Timurids and Jalayirs so state rulers has given attention to the literary activities. Poet and courtier ,scientists giving in the palace, and has supported their work, even give , literary work in themselves and XV. century have contributed to Turkish literature.

Key Words: White Sheep, Black Sheep, Turkmen, Literature, Poet

Giriş:

Kültür ve sanat, millî birlik ruhunun yaratılması ve yaşatılması açısından devletler için önemlidir. Bu değerlerin gelişmeye açık olabilmesi, bir toplumun yerleşik düzene geçmesi ile mümkündür. Göçebe kültürden gelen iki Türkmen devleti olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu hükümdarları, merkezileşme ve teşkilatlanma süreci içerisinde yerleşik bir düzen kurarak, merkezî otorite kurma adına askerî ve iktisadi faaliyetler yanında kültür ve fikir hayatını da destekleyip bu alanda birtakım girişimlerde bulunmuşlardır.

İran ve Irak'a hâkim İlhanlı Devleti'nin XIV. yüzyıl içinde parçalanıp dağılması üzerine, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da iki Türk devleti birden tarih sahnesine çıkmıştır. Bunlardan Karakoyunlular, XIV. yüzyılın ikinci

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

yarısında Van Gölü kıyısında bulunan Erciş'ten Erzurum ve Musul'a kadar uzanan bölgede ortaya çıkarken¹ Akkoyunlular, kuzeyde Bayburt, güneyde Urfa ile Fırat ve Dicle'nin olduğu Diyarbakır bölgesinde faaliyet göstermiş², daha sonraları İran, Irak, Azerbaycan ve Türkiye'nin doğusunda hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir³.

Birbirleri ile sürekli mücadele içerisinde bulunan bu iki Türkmen devletinin siyasi ve kültürel gelişimini incelediğimizde birbirlerini etkilemelerinin yanı sıra Celayirli ve Timurlu sanatı ve edebiyatının etkisi altında kaldıklarını görmekteyiz. Bu etkiler ilk önceleri direkt olarak Karakoyunlularda görülürken, daha sonra onun yerini alan Akkoyunlular'da gelişme göstermiştir.

1. Sanatta Timurlu Etkisi:

XV. yüzyılda edebiyat ve sanat Timurluların yönetiminde Horasan ve Maveraünnehir'de büyük bir gelişme göstermiş, Herat, Şiraz ve Semerkant gibi şehirler edebiyat ve sanatın merkezi olmuştur. Buradaki edebî ve sanat faaliyetleri civar bölgelere yayılmıştır. Özellikle Timur ve oğullarının yönetiminde bulunan Herat'ta, edipler, şairler ve ilim adamları korunup onlara büyük değer verilirdi. Nişaburî, Katibî, Hafız Ebru, Ali Yazdi gibi şair ve tarihçiler Timurlu saraylarında yer almıştır. Herat ve Şiraz'da yapılan edebiyat, hat, cilt ve minyatür sanatı ile ortaya çıkan Herat ekolü, Doğu Anadolu, Irak ve Azerbaycan bölgesini idaresi altına almış olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu edebiyat ve sanatını etkilemiştir. Özellikle Karakoyunlu Cihânşah, Pir Budak ve Akkoyunlu Halil ile Yakub'un himayesinde gelişen nakış üslûbu XV. yüzyıl sonralarında Akkoyunlu himayesi altında yüksek bir özgünlük düzeyine ve gelişmiş bir duruma ulaşmış Herat ekolü ile rekabet eder seviyeye gelmiştir⁴.

Pir Budak, babası Cihânşah ile Herat fethi için gittiğinde orada bulunan şair ve nakkaşlardan Kemaleddin Bînaî ve onun babasının da içinde bulunduğu birçok sanatkârı beraberinde götürmüştür⁵. Nitekim Cihânşah'ın Herat fethinden sonra Şiraz'da hazırlanan bazı yazmalarda Herat okulunun Karakoyunlu minyatür sanatı üzerinde kuvvetli etkileri hissedildiğini görmekteyiz⁶. Bu döneme ait minyatürler arasında Hamsa-i Nizâmî,

¹ Mahsun Behramnejad, *Sergožešt-i Garagoyunluha ve Aggoyunluha*, Merkez-i Pejuheş-i Miras-ı Mektup, Tahran 1386, s. 21; İ. Erdem-M. Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 6, s. 861.

² İ. Erdem-K. Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*, Birleşik Kitabevi, Ankara 2007, s. 13.

³ Muhsin Macit. "Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin Edebi Faaliyetleri". *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 7, s. 696.

⁴ Muhsin Macit, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşah ve Türkçe Şiirleri*, Grafik Yayınları, Ankara 2002, s. 12-13.

⁵ Muhsin Macit, a.g.e, s. 12., Muhsin Macit, *Edebi Faaliyetler*, s. 697.

⁶ F. Çağman-Z. Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Sanatları Minyatürleri*, Sanat ve Kültür Yayınları, İstanbul 1979, s. 23.

Şâhname-i Firdevsi, Hamsa-i Husrav Dahlavi gibi dönemin önemli minyatür eserleri Herat ve Şiraz ekolünden etkilenmiştir. Bunlardan 1464 yılında Muhammed b. Muhammed al-Bakkal tarafından kopya edilen minyatür eser Şahnamâ-i Firdevsi, Şiraz-Türkmen üslubunun ilk örneğidir. Yine Pir Budak himayesinde çalışan Abdülhay Neybasurî'nin Nizam-ı Hamse adı altında başlattığı minyatür çalışması bu dönemin önemli eserleri arasındadır. Pir Budak döneminde yarım kalan bu eser, daha sonraları Akkoyunlu Sultan Halil tarafından 1478 yılında tamamlattırılmıştır⁷. Bu döneme ait diğer bir minyatür eser ise Hamsa-i Husrav Dahlavi'dir. Eser 1463 yılında Mahmud al-Kâtib tarafından Bağdat'da kopya edilmiştir. Yazmada bulunan minyatürlerin birçoğunun Pir Budak'ın valiliği döneminde yapılmış olduğunu görmekteyiz. Pir Budak'ın Bağdat valiliği sırasında Bağdat'ta hazırlanmış başka bir minyatürlü yazma ise 1465 tarihli "Hamse-i Cemâli" nüshası da bu dönemin Herat ekolü etkisi ile yapılmış eserlerindedir⁸.

Görüldüğü üzere Herat ekolü Karakoyunlu minyatür sanatı üzerinde oldukça etkili olurken, Şiraz ekolü altında yeni bir tarz oluşturulmuştur. Nitekim 1470 yılında sonra Akkoyunlu Türkmenleri devrinde yaygınlaşan ve XVI. yüzyıl başlarına kadar devam eden belirli kalıplara bağlı bu sade üslubun çok sayıda örnekleri Şiraz'da Herat ekolü etkisi ile verilmiştir⁹. Dolayısıyla, Akkoyunlu devri minyatür sanatında Şiraz üslubunun Karakoyunlular döneminde şekillenmeye başladığını söyleyebiliriz¹⁰.

2. Edebiyatta Timurlu Etkisi:

Timur'un ölümünden sonra oğulları arasında süren taht mücadeleleri, Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesi, Celayirliilerin ortadan kaldırılması gibi olayların baş gösterdiği XV. yüzyıl Şii-Sünni kavgalarının, hâkimiyet mücadelelerinin ve siyasi buhranların devam ettiği bir süreç olmuştur. Ancak savaşların ve karışıklığın yoğun olduğu bu dönemde her iki Türkmen devleti Timurlu mirzaları arasındaki taht mücadelelerinden yararlanarak kendi bağımsız hâkimiyetlerini kurmayı başarmışlar ve merkezileşme faaliyetleri içerisinde edebiyata ve sanata önem vermişlerdir. Medreseler ve kütüphaneler yaptıran Türkmen hükümdarları saraylarına şair ve ilim adamlarını toplayıp, Herat tarafından kaçan birçok ilim adamı âlimi ve şairi de kendi yanlarına alarak, Timurlu geleneğini devam ettirmeye çalışırken, Türk edebiyatına yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır. Nitekim Cihânşah, Şiraz'a girdiği zaman onun sanata önem verdiğini bilen Tarum, Cerun ve Lar elçileri hediyeler, armağanlar ve bağışlar ile dergâhına gelmiş¹¹, şehrin ileri gelenleri resm-i kudüm düzenleyerek, hediye olarak edebiyat ve şiir kitapları

⁷ Çağman-Tanırdı, age, s. 24.

⁸ Çağman-Tanırdı, age, s. 24-25.

⁹ Çağman-Tanırdı, age, s. 23.

¹⁰ Çağman-Tanırdı, age, s. 23.

¹¹ Ebû Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 221.

sunmuşlardır. Cihânşah ise ilim ve edebiyat merkezi olarak görülen Şiraz'daki bilim adamlarına ve şairlere övgülerde bulunmuş, saygı duymuş, Şahrüh'un hazinesinden kendisine kalan 50.000 Tenge'nin seyyidlerin ve bilim adamlarının ihtiyaçlarının karşılanması için vakfedilmesini buyurmuştur. Bir süre bu şehirde kalıp şair, sanatkâr ve bilim adamları ile sohbet etmiştir¹². Ebu Bekr-i Tirhanî Cihânşah'ın Herat'a yaptığı sefer sırasında Pirzad Beğ-i Buhari'yi oranın darugalığine tayin edildiğinden ve Cihânşah ve oğlu Muhammed Mirza Herat'a ulaşmadan önce daruga Pirzad Beğ-i Buhari'nin Herat'ta girdiğinden ve şehrin Şeyhü'l-İslamı Şeyh Nureddin Kaziranî'nin, Şiraz'ın seyyidlerinin büyüklerinden hadiste ve tefsirde zamanın tek olan Seyyid Asileddin-i Vaiz-i Şirazi'nin, Mevlâna Şeyh Hasan'ın ve diğer alimler ve fazıllarla birlikte şehrin yakınından karşılandıklarından bahseder¹³. Bu olaylardan iki gün sonra Cihânşah devlet erkânı ile şehre girmiş ve orada bir takım düzenlemeler yaptırmıştır. Bu konuda yine Ebu Bekr-i Tirhanî'nin anlattıklarına göre; kendisinin Gıyasiyye'e oturtulduğunu, Mevlana Şihabeddin-i Kusevi'yi Şahrüh Mirza Medresesinde göreve getirildiğini, Mevlâna Said'inin kuzeyde yer alan Mescid-i Cami tarafına, Mevlâna Abdü'l Cebbar 'ın oğlunu Nizammiyye Medresesine, Mevlana Zeyneddin Ali'yi ise Çavuş hankahına ders vermek için tayin ettiğinden bahseder¹⁴. Aynı şekilde Pir Budak da Kirman'ın işgalinden sonra Pir Kulu-i Kükeltaş ile Mardin Oğlu gibi Kirman'ın ileri gelenleri ve tanınmış zanaat ehlini göçürüp, Şiraz'a getirmek üzere Kirman'a yollamıştır¹⁵. Yine Mevlana Abdûllah-it Tusi Timurlu Babür döneminde ünlü olmuş gazel şairlerindedir. Babür'ün ölümünün ardından Azerbaycan'a, daha sonra Irak'a gitmiştir. Cihânşah ve Pir Budak'ın himayesine girerek¹⁶ çalışmalarda bulunmuştur. Benzer şekilde Ali Şir Nevai'ye yazdığı hicivlerden dolayı Herat'tan kaçmak zorunda olan Bennai Akkoyunlu sarayına sığınmış, *Behram* ve *Behruz* adındaki eserini burada yazmıştır¹⁷.

3. Akkoyunlu'nun Karakoyunlu Mirasını Devir Alması:

Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri çeşitli sanat dallarında özgün eserler vererek Türk kültür ve sanat hayatının devam etmesi açısından önemli roller üstlenmişlerdir. İran, Irak-ı Arab ve Anadolu'daki İlhanlı

¹² M. Halil Yinanç, age, s.182; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara koyunlular Devri)*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 64-65.

¹³ Ebû Bekr-i Tirhanî, age, s. 212.

¹⁴ Ebû Bekr-i Tirhanî, age, s. 213.

¹⁵ Ebû Bekr-i Tirhanî, age, s. 204; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 334; İsmail Aka, age, s. 47.

¹⁶ Devletşah, *Tezkiretü's Şuara (Devletşah Tezkiresi)*, (Çev. N. Lugal), İstanbul 1957, s. 532; İ. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1932, s. 224; Veyis Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşah ve Farsça Şiirleri: (Divan-ı Hakiki)*, Erzurum 2004, s. 79.

¹⁷ Kazım Paydaş, *Ak Koyunlu Devlet Teşkilatı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 314.

hâkimiyetinin sona ermesi ile¹⁸ ortaya çıkan iki Türkmen gruptan Karakoyunlular merkezi otoriteyi kurmaya çalıştığı dönemde, özellikle Cihânşah zamanında Tebriz’de bir takım edebi faaliyetlere yer vermişler ve medreseler inşa etmişlerdir. Ancak Cihânşah’ın Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından öldürülmesinin ardından bölgede karışıklıklar çıkmıştır. Ne var ki kısa sürede Uzun Hasan tarafından karışıklıklar toparlanarak, iktidar ele geçirilmiş, edebi faaliyetlere hız verilmiş ve Karakoyunlu döneminde Tebriz’de başlayan edebi ve sanat çalışmaları Akkoyunlular tarafından devam ettirilmiştir. Akkoyunlu sultanları Karakoyunlu döneminde özellikle Muzafferiye Medresesinde ders veren âlimleri, sanat adamlarını himaye ederek, dönem edebiyatının ilerlemesi açısından katkıda bulunmuşlardır. Örneğin, meşhur âlimlerden Celâleddin Devvânî, Akkoyunluların hizmetine geçmeden önce, Tebriz’de Cihânşah’ın yaptırdığı Muzafferiye Medresesinde müderrislik yapmıştır. Cihânşah ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmuş ve Farsça yazdığı *Risale-i Huruf* adlı eserini onun adına telif¹⁹ etmiştir. Yine aynı dönemde Muzafferiye Medresesinde oturarak *Risale-i Zevra* ve *Sevakil-ül-hûr* isimli eserlerini yazmıştır²⁰. Yine kendi eserindeki kayıtlara göre Ebubekr-i Tihranî, Şahrûh’un ölümünden sonra Karakoyunlu hükümdarı Cihânşah’ın ve oğlu Muhammedi Mirza’nın mahiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde devlet hayatına dair en önemli fermanların yazılışı ona havale edilmiştir²¹, ayrıca onun kadı, unvanı ile anılması Kadı-ı leşkerlik görevinde bulunabileceğini göstermektedir. Cihânşah ve Timur’un oğlu Ebû Said arasında yapılan barış sözleşmesinde kendisinin yazdığından yola çıkarak münşilik yaptığı akla gelmektedir. Cihânşah’ın ölümünden sonra ise Uzun Hasan’ın mahiyetine girmiştir²². Akkoyunlu sarayında bir dönem kalan Ebû Bekr-i Tirhanî *Kitab-i Diyarbekriyye* adlı eserinin girişinde Uzun Hasan’ı uzun cümleler ile meth etmiş ve 1471 yılında yine Uzun Hasan’ın emri ile tamamlamıştır.

4. Edebiyatta Farsça ve Türkçe Geleneğinin Tezahürleri:

XV. yüzyıl Türk edebiyatına Akkoyunlu ve Karakoyunlu çerçevesinden baktığımızda edebiyatın Herat ekolünden etkilenmesinin yanı sıra tasavvuf akımları ile Fars dili ve İran edebiyatının altında kaldığını görmekteyiz. Türkmen sultanları beklenenden çok Fars edebiyatına ilgi gösterirken, Farsça yazan usta kâtipleri, büyük tarihçileri, edipleri ve usta şairleri kendi saraylarında toplamışlar, hatta hükümdarlardan Karakoyunlu

¹⁸ Erdem-Uyar, agm, s. 861.

¹⁹ Veyis Değirmençay, age, s. 78; M. Ç. Varlık, “Karakoyunlular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VIII, Ankara 1981, s. 481

²⁰ İ. H. Uzunçarşılı, age, s. 186; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 84–85.

²¹ Rahile Şükürova, *Ebû Bekr Tehrani ve Onun Kitab-ı Diyarbekriyye Eseri*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2006, s. 17.

²² Adnan Sadık Erzi, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında”, *Belleten*, C. XVIII, S. 69-72, TTK Yayınları, Ankara 1954, s.180-181; Hasan-ı Rumlu, age, s. 380.

Cihânşah, Akkoyunlu Sultan Yakub gibi birkaç tanesi bizzat kendileri şair olmuş Farsça ve Türkçe şiir divanı düzenlemişlerdir. Onların edebiyata karşı özel ilgi ve istekleri Tebriz'in bu dönemde Fars edebiyatının çok önemli merkezlerinden biri olmasına ve Safevi devletinin kuruluşuna kadar önemini devam ettirmesine sebep olmuştur²³. Bu dönemde Farsça ve İran edebiyatına verilen bu önemin yanı sıra Türkçe'nin yaşatılması içinde bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Nitekim Tebriz'in belli bir süre tabi olduğu Sultan Ahmet Celayir Azeri Türkçesiyle eserler kaleme almıştır. Aynı zamanda Karakoyunlu hükümdarları bir taraftan Farsça edebiyatının gelişmesi ile uğraşırken, diğer bir taraftan şairleri ve yazarları Türkçe eser yazmaya teşvik etmişlerdir²⁴. Fuat Köprülü'nün "*Cihânşah devrinde büyük bir medeni faaliyet gösteren Karakoyunlu sarayı etrafında Türkçe yazan bir takım şairlerin toplandığı kolayca tahmin olunabilir*"²⁵ şeklindeki ifadesi Cihânşah'ın edebiyata ve Türkçe kullanımına ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Yine Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf Aliyyül-Ala'nın Kürsiname'sinde Hurufî talimine uygun olarak Kuran'ı Türkçe'ye çevirdiği için övülmüş, "*Vefalı Yusuf, uğurlu şah / Kur'an'ı Türkçe'de akıcı bir dille okudu*" şeklinde dizeler yazılmıştır²⁶.

Aynı şekilde Uzun Hasan İranlı ve Türk şairlere karşı bol atıyyeler ve ihsanlarda bulunarak cömertçe davranmış, Kur'an'ı Türkçe'ye çevirtirken²⁷, her iki Türkmen devletinden Türkçe eserler günümüze ulaşmıştır. Ancak, Akkoyunlu döneminde yazılan Türkçe edebi eserlerden elimize ulaşanların sayısı Karakoyunlular dönemine oranla daha fazladır²⁸. Özellikle Azerbaycan'da Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin hâkimiyeti aynı zamanda Oğuz şivesinin burada tam olarak hâkim olmasını temin etmiştir²⁹. Avrupalı Seyyah Chardin XVII. yüzyılda İran ve civar bölgelere yaptığı seyahatinde "*Ebher'den itibaren şehirlerde ve kırdan artık yalnız Farsçanın konuşulduğu işitilmeye başlanır. Buraya kadar halk dili Türkçe olup, bu dil tamamı ile Türkiye'deki konuşulan gibi değil de ondan oldukça farklıdır. Türkçe orduların ve sarayın dilidir. Burada büyüklerin konaklarında gerek kadınlar gerek erkekler arasında yalnız Türkçe konuşulur*"³⁰ şeklindeki ifadeleri aslında Karakoyunlu ve Akkoyunluların Azerbaycan ve İran üzerindeki Türkleşme etkisini göstermektedir. Ayrıca Anadolu'nun batı, kuzey ve güney uçlarında kurulan Türk Beyliklerinin bu bölgelerin

²³ Safa Zehibullah, *Tarih-i Edebiyyat der İran*, C. 14, Tahran 1346, s. 133-134; Veyis Degirmençay, age, s. 66.

²⁴ H. Mazioğlu, "Türk Edebiyatı", *Türk Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. 32, Ankara 1983, s. 98.

²⁵ Muhsin Macit, age, s. 54.

²⁶ Seadet Şıxıyeva, İslami Muhit ve Hurufilikte Etnik Düşüncenin Tezahürleri (II), *AMEA Akad. Z. Bünyadov Adına Şərqsünaslıq İnstitutunun Elmi Araşdırmalar*, C. 1-4, Bakü 2006, s. 568.

²⁷ Zeki Veli Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Akside, İstanbul 1981, s. 381.

²⁸ Muhsin Macit, *Edebi Faaliyetler*, s. 698.

²⁹ Zeki Veli Togan, age, s. 381.

³⁰ Faruk Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", *Belleten*, C. XXI, S. 81-84, TTK Yayınları, Ankara 1957, s. 446.

Türkleşmesinde sağladıkları katkının bir benzerini, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri Güney-Doğu Anadolu, Azerbaycan bölgelerinin Türkleşmesinde hem edebiyat hem de yapılan göçler ile pekiştirdiklerini görmekteyiz. Özellikle Akkoyunlular Cihânşah'ın ölümünün ardından Tebriz'i başkent yaparak, Azerbaycan, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgelerinde kuvvetlice yerleşmeleri ve kalıcı kültür eserleri meydana getirmeleri sebebiyle, Batılı gezginler ile Batılı ve Osmanlı coğrafyacıları, özellikle Doğu Anadolu bölgesine "Türkmen Ülkesi" adını vermişlerdir. Zira Türkmenler, XV. yüzyılda, bölgede nüfus ve kültür hâkimiyetlerini tamamen sağlamış bulunuyorlardı³¹.

5. Türkmen Hükümdarların Sanat ve Edebiyata Katkıları:

Bir devletin gelişmesi ve hükümdarların otorite kurabilmesi için siyasi mücadeleler yanında sanatçıların ve ilim adamlarının devlet erkânı tarafından korunması ve onlara bir takım olanaklar verilmesi ile mümkündür. Nitekim Akkoyunlu ve Karakoyunlu hükümdarları bu konuda oldukça itinalı davranarak fikir ve sanat hayatının gelişebilmesi için saraylarını şairlere, nedimlere, bilim adamlarına açmış, onlara bir takım olanaklar sağlayarak güçlerini pekiştirmeye çalışmışlardır. Karakoyunlu hükümdarı Cihânşah sultanlığı döneminde ilme ve âlimlere saygılı olmuş, ilim adamlarını ve sanatkârları korumuş, medrese ve camiler yaptırmıştır. Bu davranışı ile siyasi iktidarı içinde himaye ettiği sanatkârların eserleriyle daha da pekiştirmiştir. Cihânşah'ın kendisi de Türkçe ve Farsça şiirlerden oluşan divan yazarak Karakoyunlu edebiyatının gelişmesi için katkıda bulunmuştur.

Cihânşah'ın edebi açıdan görüşlerini önemseydiği en önemli şahsiyetlerden biri Abdurrahman Câmi olmuştur. Fars ve Tacik edebiyatının önemli ismi olan Câmi ile iyi ilişkiler kurmuş hatta bu ilişki dostluk seviyesine ulaşmıştır. Onun ile olan dostluğuna ve edebi kişiliğine son derece büyük önem vermesi aslında hükümdar sanatçı ilişkisindeki hassas çizginin anlatması bakımından oldukça önemlidir³². Câmi'ye kendi yazdığı divanını yollamış ve fikrini almak istemiş³³ olan Cihânşah, divanını gönderdiği mektupla birlikte iki bin kepeki dinar ve deriden kürk göndermiştir³⁴. Verilen bu hediyeler üzerine Câmi onun şerefine kaside yazarak³⁵, şiirlerine övgüler dizmiş ve gönderdiği paradan dolayı dörtlükte şu şekilde temcid ve takdir etmiştir.

Azametli dağ gibi Şah'ın ihsan eli bir deryadır

³¹ Salim Koca, "Diyar-ı Rum'un Türkiye Haline Gelmesinde Türk Kültürü'nün Rolü", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 23, Konya 2008, s. 1.

³² Emin Kırkıl, "Hükümdar Şair Trajedi Kahramanı: Karakoyunlu Cihânşah", *Virgül*, C. 20, İstanbul 2002, s. 67-68.

³³ Safa Zehibullah, age, s. 135.

³⁴ Safa Zehibullah, age, s. 135.

³⁵ B. E. Bertels, "Navoi i Djami İzbaznie tudı, İzdatelstvo'Nauk", *Qlanaya Redaksiya vosoçnoy Literatur*, Moskova 1965, s. 219.

*Bu deryadan mücevherden başka sahile bir şey düşmez.
Dalgası Irak mücevherinden bahşettiğinde
Cami Herat'ta o mücevherden bin koparmış³⁶.*

Cihânşah'ın divanını okuyan Câmî manzum bir mektubunda ona “*Şah Hagigi*” diye hitap etmiştir³⁷. Bu manzum mektubunda Cihânşah'ın divanını bir güle benzetirken değerini anlatmak için mücevherler ile dolu inci mücevherliğe benzeterek övgülerde bulunup, üslubunu ve değerini anlatmak babında ise divanı Mevlana'nın *Mesnevi*'sine ve Mahmud Şebüsteri'nin *Gülşen-i Razi*'na benzetmiştir. Yine Cihânşah'ın gazelinin matlaı olarak “*Ezel sabahının parlak ışığı*” olarak nitelendirerek, ona iltifatta bulunmuştur. Türkmen yazarlarına göre Câmî ve Cihânşah arasındaki bu diyalog ve Câmî'nin Cihânşah'a yazdığı şiir Türkmen ve Fars ediplerinin ilişkisi olarak değerlendirilmektedir³⁸. Cihânşah öldükten sonra Hicaz seferinden geri döndüğü sırada Uzun Hasan ile Tebriz'de tanışan Câmî, Akkoyunlu sülalesi ile yakınlığını korumuştur³⁹. Özellikle Uzun Hasan ve onun oğlu Yakub Bey Câmî ile yakın ilişki içinde olmuşlardır⁴⁰. Câmî daha sonra Osmanlı sultanı II. Beyazıt tarafından da ilgi görmüş ve *Heft Meclis* adlı eserini Beyazıt'a ithaf etmiştir. II. Beyazıt ise ona yılda bin altın vermiştir⁴¹. Yine Şeyh Şücâeddin bin Kemaleddin Kirmânî'in de Cihânşah ile iyi ilişkiler içinde bulunan önemli müelliflerdendir. *Hadikat-ül Meârif* adlı eserini Cihânşah adına kaleme almıştır.

246

Tasavvuf, edebiyat, şiir, mimari ve musikiye önem veren Cihânşah sadece doğu edebiyatı ile değil batı şiirine de merak salmış ve o dönemin eserlerinden de haberdar olmuştur. Dante ve Petrana'yı bilmesi onun batı şiiri ile de ne kadar ilgili olduğunun bir kanıtıdır. Dante ve Etrakaneyi ile tanışması muhtemelen XV. yüzyılda Karakoyunlu devleti Venedik arasında düzenli ilişkiler sonucunda olmuştur. Cihânşah aslında Karakoyunlu devletinin barış elciliğini yapmış ve ticari ilişkiler aracılığıyla Venedik ve bütün İtalya'nın o dönemdeki büyük şairleri ile tanışmış ve eserlerini okuması muhtemeldir⁴². Nitekim yazdığı şu dizilerden bunu çıkartabilmekteyiz:

*Nizami görse bu nazmı, salar nazmın nizamından
Eşitse terh-i mazmunın geler Sadi hiridara*

³⁶ Necip Mayil Herevi, *Câmî, Terh-i nev*, Tahran 1377, s.79.

³⁷ Safa Zehibullah, age, s. 135.

³⁸ S. Durdiyev, *Türkmen Farsi Edebi Katnaşıklarının Tarihinden*, İlm' Neştiyat, Aşkabat 1977, s. 80-84.

³⁹ B. E. Bertels, age, s. 219.

⁴⁰ Safa Zehibullah, age, s. 134.

⁴¹ H. Mazıoğlu, agm, s. 100.

⁴² İbrahim İbrahimov, “Cihânşah Hagigi Nesimi Hakkında”, *Azerbaycan*, Bakü 1972, s. 9.

*Müeyesser olsa mısrası büyük Danteyle Petrake*⁴³
*Çöküp diz hak-i payinde, eyerdi baş sanatkâre*⁴⁴

Cihânşah'ın yazdığı şiirler XIV. yüzyıl edebiyatında Farsça ve Türkçe'nin bir arada kullanılması açısından iyi bir örnektir. Sanatçılara ve ediplere hürmet ve saygıda özen gösteren Karakoyunlu hanedanında, Cihânşah'dan başka oğlu Pir Budak, İskender'in iki kızı, Arâyiş ve Şah Saray'ın da şair olduğu bilinmektedir. Pir Budak şiirlerini “*Budak*” mahlası ile yazmış⁴⁵, babası ve saray eşrafından etkilenerek şiire ilgi duymuş ve şiir yazmaya başlamıştır. Nitekim Pir Budak'ın Bağdat kuşatması sırasında babasının yazdığı manzum mektuba kendisi de şiirle verdiği cevap edebi açıdan önemli dizelerdir.

Cihânşah'ın ölümünün ardından Karakoyunlu mirası üzerine oturan Akkoyunlular, o dönemde faaliyet gösteren önemli şair, edip vb. şahsiyetleri Tebriz'de toplayarak bir nevi Karakoyunlu döneminde başlayan edebi çalışmanın devamcısı olmuşlardır. Bunun yanı sıra, Akkoyunlu Uzun Hasan, idare ve askeri teşkilât oluşturduğu sırada, memleketinde ilim ve fennin yayılmasına büyük önem verdiği için her tarafta medrese, imaret ve müesseseler yaptırmıştır. Ayrıca, Karakoyunluların eski başkenti olan Tebriz ve diğer şehirleri ihya ederek, Irak, İran ve Maverâünnehir ve Türkistan'ın âlim, şair ve ediplerini davet ile etrafında toplamıştır⁴⁶. Onları dönemin önemli merkezleri olan Herat, İstanbul ve Kahire'den edebi olarak geri kalmamak ve ilim edebiyat konularına duyduğu alakadan ötürü bol atiyelerle sarayına çekmeye çalışmıştır⁴⁷. Irak âlimleri ve İran edebiyatçılarını çağırarak Tebriz'i değişik ilim ve sanat alanında bir merkez yapmıştır. Değişik ilimlerin tahsili için birçok medreseler açmış, müderrislere görevler tahsis ederek onlara aylıklar bağlamıştır⁴⁸. Sarayında meşhur riyaziye ve heyet âlimi Ali Kuşçu, yüksek ilim adamlarından ve şair Celâlüddin Devvanî, âlim Mehmed Bin Mansur gibi kişilere yer vermiştir. Celâlüddin Devvanî, *Ahlâk-ı Celalî* adlı eserini Uzun Hasan'a ithaf ederken, Mehmed bin Mansur ise *Cevahirname* adındaki maddenin biçim ve kullanım⁴⁹ şeklinden bahseden eserini Uzun Hasan'ın emriyle yazmıştır. Yine Uzun Hasan döneminde kendi kütüphanesinde elli sekiz kişi görev almıştır⁵⁰. Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlu hükümdarı olan Sultan Yakub da kendi

⁴³ Cihânşah, Dante ve Petrarka dediği XIV. asırda yaşamış büyük İtalyan şairleri Dante ve Petrarkene'yi nazarda tutmuştur. İbrahim İbrahimov'dan aldığımız bu dizelere divanında tarafımızca rastlanılmamıştır.

⁴⁴ İbrahim İbrahimov, agm, s. 9.

⁴⁵ Safa Zehibullah, age, s. 134.

⁴⁶ İ. H. Uzunçarşılı, age., s. 224; İlhan Erdem-Kazım Paydaş, *Ak-koyunlu Devleti Tarihi*, Birleşik Kitabevi, Ankara 2007, s. 208.

⁴⁷ W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*, (Çev.: Tevfik Bıyıklıoğlu), Ankara 1992, s. 99; Erdem-Paydaş, age, s. 208.

⁴⁸ Erdem-Paydaş, age, s. 208.

⁴⁹ Erdem-Paydaş, age, s. 208.

⁵⁰ Erdem-Paydaş, age, s. 208.

döneminde ilim, şiir ve musiki hayatını daha da ileriye götürerek korumaya çalışmış, şairlere ve ediplere büyük önem vermiştir. Nitekim kendisi Farsça divanı ile birlikte Türkçe şiirler bırakmıştır⁵¹. Onun döneminde Gülşeni, Celâleddin Devvanî, Kışveri, gibi önemli şahsiyetler Akkoyunlu sarayında bulunmuştur. Yine Sultan Yakub'un veziri, kadısı ve sadr olan Kadı İsa Saveci, iyi bir devlet adamı olduğu kadar iyi bir şair olarak sarayda görev almıştır⁵².

Sultan Yakub Azerbaycan'ın Göyçay kasabasının bir köyünde küçük yaşlarda çobanlık yaparken, karşılaştığı Habibî'yi sarayına alarak yetiştirmiştir. Habibî ilk şiirlerini Yakub Bey'in saltanat yıllarında yazmıştır⁵³. Aynı şekilde sarayın iltifatını kazanmış olan ünlü Akkoyunlu şairlerinden Şeyh Ahmed Albardaklı, dönemin edebiyat sözlüğü niteliğinde olan *Câmiü'l-Envâ'il-Edeb'l-Farsî* adlı bir eser yazmıştır⁵⁴. Yine Sultan Yakub zamanında Akkoyunlu sarayında hükümdar çocuklarına lalalık hizmetinde bulunan, İbrahim Gülşeni'nin muhitinde bulunmuş ve Kadı İsa Saveci ile Şeyh Şerefüddin Mahmud Dergüzini evlatlarından Necmüddin Mesud, divan kâtipliği ve nişancılık görevinde bulunan İdris Bitlisî, *Risâle-i Bahâriyye*, *Risâle-i Hazâniyye* adlı eserlerini Sultan Yakub'a sunmuştur⁵⁵. Ebubekr-i Tihrani'nin oğlu âlim ve şair Mevlana Şah Mahmud, şair Mevlana Hürremi, Emir-i Hümayun ve Harezmlî Mevlana Enisî gibi önemli şahsiyetler bu dönemde edebi yönden ün salmış kişilerdir⁵⁶. Yine Akkoyunlu hükümdarlarının himayesinde bulunan Ebû Bekr-i Tihrani'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eseriyle başlayan saray tarihçiliği Fazulah Hunci İsfahan'ın *Eminî* adlı eseriyle daha yüksek seviyelere ulaşmıştır⁵⁷.

Karakoyunlular ve Akkoyunlular döneminde özellikle Tebriz'e büyük medreseler ve kütüphaneler yaptırılmıştır. Karakoyunlu Cihânşah Tebriz'de 1465 yılında Muzafferiye Medresesini kurarak, orada birçok kültür ve sanat erbabının yetişmesine olanak sağlar iken birçok edebi eser icra edilmiştir. Aynı şekilde Akkoyunlu döneminde yapılan Nasıriye Cami ve Medresesi kendi dönemine damgasını vurmuş, önemli merkezlerden biri olmuştur. Bunun yanı sıra Şah Sultan Hatun Medresesi, Sultan Kasım Medresesi, Hasan Padişah Medresesi ve Ferhadşah Bey Medresesi gibi önemli imaretler Akkoyunlu döneminde yapılan önemli medreseler arasındadır⁵⁸.

⁵¹ Zeki Veli Togan, age, s. 381.

⁵² Kazım Paydaş, age, s.315.

⁵³ Kazım Paydaş, age, s. 313.

⁵⁴ Şevket Beysanoğlu, *Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideleri*, İstanbul 1963, s. 496.; Kazım Paydaş, age, s. 314.

⁵⁵ Muhsin Macit, *Edebi Faaliyetler*, s. 699.

⁵⁶ Kazım Paydaş, age, s. 314.

⁵⁷ Muhsin Macit, *Edebi Faaliyetler*, s. 699.

⁵⁸ Seyfeddin Erşahin, *Akkoyunlular(Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih)*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2002, s. 216.

Sanatkârları koruyan ve sarayında himaye eden Akkoyunlu ve Karakoyunlu hükümdarları bu dönemde çinçilik ve hat sanatına da önem verilmişlerdir. Ancak bu dönemde yapılan çalışmalar çok azdır, hatta nerde ise yok denecek kadar az eser günümüze ulaşırken, Karakoyunlulara kıyasla Akkoyunlu dönemine ait eserler daha çoktur. Karakoyunlularda nakış ve cilt sanatı, minyatür sanatında olduğu gibi Pir Budak himayesinde gelişmiştir. Cihânşah, Pir Budak ve Akkoyunlu Halil ve Yakub himayesinde gelişen nakış tarzı, minyatürde olduğu gibi Karakoyunluların son bulması ile Akkoyunlu himayesinde devam etmiştir. Daha sonrasında ise Safevi döneminde gelişerek ve değişerek varlığını korumuştur.

Hat sanatının en iyi örnekleri Karakoyunlu Cihânşah döneminde yaptırılan Gök Mescit'in üzerindeki nastali ve kufi hattı ile yazılmıştır kitabelerde görmekteyiz⁵⁹. Yine Cihânşah dönemine ait sikkelerden iki tanesinin üzeri kufi hattı yazılarak kesilmiştir. Aynı şekilde kaşan Merkez Cami üzerinde bulunan kitabe de sülüs hattında Farsça olarak yazılmıştır.

Akkoyunlu döneminde ise hattatların yetişmesi için nakışhaneler kurulmuştur. Sultan Halil Şiraz'da vali olarak bulunduğu dönemde Şiraz Nakışhanesi'ni kurmuştur. Abdurrahim-i Harizmi Sultan Halil'in ölümünden sonra Sultan Yakub tarafından kendisine Enîsî mahlası verilmiştir⁶⁰.

Karakoyunlu döneminde çini sanatının en iyi örnekleri Cihânşah dönemine ait Tebriz'deki Gök Mescit olmuştur. Mescidin içi ve dış kapısı mavi firuze renkli çiçekli çiniler ile bezenmiştir. Mavi çiniler altın sarısı çiçek figürleri ile bezenmiştir. Aynı zamanda çinçilik sanatında çeşitlilik görülen en önemli yapıtlardandır.

Bunun yanı sıra XV. yüzyılda her iki Türkmen devletinin başkenti olan Tebriz ve kültür merkezi olan Herat'ta Fars ve Türk sanatkârlar tarafından ortaya konulan eserler Osmanlı devlet adamlarının dikkatini çekerken, Molla Cami ve Devvanî gibi önemli bilgin ve şairler Osmanlı sultanları adına eser telif etmişlerdir⁶¹.

Sonuç:

Sonuç olarak, Karakoyunlu ve Akkoyunlu döneminde devam eden siyasî mücadelelere rağmen Timurlu ve Türkmen devletleri arasındaki kültürel ilişkiler devam etmiştir. Nitekim Türkmen devleti hükümdarlarının, âlim, edip ve şairleri vb. koruması, onların, siyasi iktidarlarını, himaye ettikleri sanatkârların eserleriyle Timurlu döneminde görüldüğü gibi

⁵⁹ Adil Baxşeliyev, *Güney Azerbaycan Şehirlerinin Medeni Hayatı Seyyah Gündeliklerinde (XI-XVII Yüzyıllıkler)*, Elm, Bakü 2003, s. 29.

⁶⁰ Ali Alparslan, "Abdurrahim-i Harizmi", *DİA*, C. I, İstanbul 1988, s. 291.

⁶¹ Muhsin Macit, *Türkçe Şiirleri*, s. 16.

pekiştirme geleneğini devam ettirdiklerini gösterir iken, Türk edebiyatı ve sanatına yeni bir ivme kazandırmışlardır.

Ayrıca Karakoyunlu ve Akkoyunlular siyasi mücadelenin yanında Osmanlı ve Timurlu arasında oluşan edebi-kültür hattında iki ayrı üslubu birleştiren bir noktada bulunarak, XIV-XVI. yüzyıl arasındaki Türk kültürü ve edebiyat hayatı açısından önemli bir köprü oluşturmuşlardır. Yine bu dönemde şiire önem verilmesi Karakoyunlu ve Akkoyunlu idaresinde ve sanatında görülen Fars kökenli elit sanatkâr zümresi arasındaki ilişkilerin var olması, dönemin edebiyatındaki Fars etkisini izah etmek açısından önemlidir⁶². Ayrıca, Türkmen devletlerinin tasavvufi çevreler ile ilişkide bulunması ve bunu edebiyata yansıtması Herat-Tebriz-İstanbul hattında Türk kültür ve edebiyatının gelişmesinde etkili olmuştur⁶³.

⁶² Muhsin Macit, "Karakoyunlu Cihânşâh'ın Mesnevi Sevgisi", *Türk Edebiyatı Dergisi*, C. 338, s. 13-16.

⁶³ Muhsin Macit. *Türkçe Şiirleri*, s. 18-19.